

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab,
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 30, efterår 2012
© Tidsskriftet og forfatterne, 2012

Israelitisk religion og tidlig jødedom

Kontinuitet og udvikling fra israelitisk religion til tidlig jødedom

Af stud. mag ved Religionsvidenskab
Pernille Gjørtz Christensen

Indhold

Indledning	2
Redegørelse for Gen 28,10-22 med fokus på kontinuitet og udvikling.....	2
Redegørelse for Første Enoks bog 71 med fokus på kontinuitet og udvikling.....	5
Konklusion.....	8
Litteraturliste.....	9

Indledning

Overgangen fra gammeltestamentlig religion til tidlig jødedom defineres ud fra israeliternes tilbagevenden fra eksilet i Babylon, der varede fra 587 til 539 f.v.t. Perserkongen Kyros den Store erobrede Babylon, og de eksilerede israelitter fik lov at vende tilbage til deres hjemland, nu som jøder (Cohen 2006, 8).

Jeg har i denne opgave valgt at besvare spørgsmål 1, der lyder: ”Der ønskes en redegørelse for Gen 28,10-22 og for Første Enoksbog, kap. 71 med angivelse af kontinuitet og udvikling i de temaer, der er karakteristiske for gammeltestamentlig religion og for tidlig jødedom.”

Redegørelsen vil fokusere på temaer som pagt, velsignelses- og frelsesreligion, kollektiv og individuel retfærdighed samt Jahves direkte indgriben i verden i forhold til Jahves indgriben gennem mediatorer med udgangspunkt i Gen 28,10-22 og Første Enoksbog kap. 71. Afslutningsvis vil jeg sammenligne og sammenfatte kontinuitet og udviklingen i forhold til de førnævnte temaer. Ydermere vil jeg i opgaven henvise til relevante tekster fra pensum for israelitisk religion og tidlig jødedom.

Redegørelse for Gen 28,10-22 med fokus på kontinuitet og udvikling

Jeg vil i dette afsnit redegøre for pagten indgået med Abraham, Isak og Jakob. Ligeledes vil jeg redegøre for den kollektive retfærdighed, velsignelsesreligion og Jahves direkte indgriben, hvor mit udgangspunkt er Gen 28.

I Gen 28, 10-22, *Jakobs drøm i Betel*, er Jakob på vej til sin onkel Laban i Karan for at gifte sig med en slægtning. Jakob rejser, fordi han har snydt sin storebror, Esau, for en velsignelse fra deres far, Isak, hvorefter Esau vil dræbe Jakob (Gen 27, 18-45). På vejen finder han et tilfældigt sted at sove og anvender en sten som hovedgærde. Mens han sover, ser han en stige, som engle går op og ned af (Gen 28, 13). Det specificeres ikke nærmere, hvad det er for nogle engle. I GT¹ har englene funktion som Jahves budbringere til israelitterne, og de optræder som det guddommeliges indtræden i den almindelige profane verden (Jensen 2007, 46). Stigen er en axis mundi, et fænomenologisk træk, en forbindelse mellem denne verden, det profane, og den anden verden, det hellige (ibid., 145). Et andet fænomenologisk træk er teofanien, Jahves

¹ Det Gamle Testamente

tilsynekomst, hvor han fortæller, at han er Herren, Abrahams og Isaks gud. Endvidere fortæller han, at Jakobs slægt er velsignet og skal spredes ud i landet som støv.

Dobbeltforjættelsen, som Jahve udsiger, er formuleret flere gange i GTs patriarkfortælling, Jahves løfte til de tre stamfædre Abraham, Isak og Jakob, om at de skal blive et talrigt folk, som får Kana'ans land til eje (ibid., 109). I Gen 15 slutter Jahve en pagt med Abraham om, at så mange stjerner der er på himlen, så mange efterkommere skal han få. Abraham skal blive stamfar til et stort folk (Gen 15,5). Slutteligt giver Jahve Abraham og hans efterkommere landet. I Gen 17 fremsiger Jahve igen dobbeltforjættelsen, men her får Abraham ændret sit navn fra Abram til Abraham. Endvidere skal alle mænd omskæres for at udvise pagten imellem Jahve og folket (Gen 17, 10-12). Jahve slutter ydermere en pagt med Moses på Sinaj bjerget, hvor Dekalogen, dvs. de ti bud, udsiges og overgives til Moses og Israel, der nu er blevet en nation (Ex 34, 10-29). Jahve fortæller Moses, at de skal drage til det land, som han lovede Abraham, Isak og Jakob, en gentagelse af dobbeltforjættelsen (Ex 33,1).

Jahve henviser til pagten indgået med Abraham, da han præsenterer sig for Jakob som Herren, Abrahams og Isaks gud. Jahve er nødt til at introducere sig selv (Gen 28, 13), hvilket vidner om, at Jakob lever et sted, hvor der findes guder, men uden at vide hvilke. Jahve fortæller, at han er hans forfædres gud og Jakobs gud. Jakob skal dyrke én Gud, Jahve, uanset om der findes andre guder og guddommelige væsner. Dette fænomen kaldes monolatri (Jensen 2007, 30). Jahve fremstår som den indgribende guddom, der kommer ned på jorden ad stigen, axis mundi, som englene går op og ned af. I Ex 19 ses Jahve igen som den indgribende gud, da han kommer ned på Sinaj bjerget og taler til Moses.

”Den jord, du ligger på, vil jeg give dig og dine efterkommere. Dine efterkommere skal blive som jordens støv [...] I dig og i dit afkom skal alle slægter velsignes” (Gen 28, 14-15). Dette citat viser den kollektive opfattelse af mennesket i gammeltestamentlig religion. Jahve fortæller Jakob noget, der får betydning for kollektivet, det senere folk af Israel. Det er ikke af betydning for individet Jakob, da det ikke handler om, hvordan Jakob skal få et godt liv på jorden, men om hvordan hele hans slægtled skal velsignes og sprede sig. I GT kan Jahve velsigne og forbande kollektivt, og israelitterne kan blive straffet på vegne af deres forfædre igennem flere generationer. I Ex 34 siger Jahve til Moses, at han bevarer troskab til sit folk i tusinde af slægtled, men den skyldige og hans børn, børnebørn og oldebørn vil blive straffet (Ex 34, 6-7).

Der er ingen individuel vurdering af individet. Israelitterne accepterede, at de var et samlet folk med Jahve som deres gud (Cohen 2006, 84).

Da Jakob vågner fra sin drøm, udbryder han ”Hvor er dette sted frygtindgydende! Det er jo selve Guds hus, det er himlens port!” (Gen 28, 16-17). Jakob er på samme tid både fascineret og angst efter mødet med Jahve. Rudolf Otto kalder denne følelse et ”mysterium tremendum et fascinosum”, en magt der fremkalder skælven, ærefrygt og fascination (R/L 1998, 396). Jakob har opdaget, at der kan oprettes kontakt med Jahve, og derfor rejser han stenen, salver den og giver helligstedet navnet Betel, der betyder Guds hus (Jensen 2007, 146). Endvidere er det også mennesket, der kan desakralisere et helligsted. Helligstedet i Betel bliver desakraliseret, da Josijas² river alteret og offerhøjen ned og brænder menneskeknogler på alteret (2 Kong 23, 15-17). Jerusalem skal være det eneste legitime helligsted. I Josijas’ reform ser man den kollektive retfærdighed som straf. Selvom Josijas udrenser Jerusalem og Betel for urene statuer og andre, som er opsat til andre guder end Jahve, kan hans reform ikke redde israelitterne fra den babylonske indtagelse af Jerusalem og templets ødelæggelse i 587 f.v.t. Straffen er kollektiv fra Jahve til hele Israel (Jensen 2007, 129-132).

Det sidste fokuspunkt er at påvise, hvorledes gammeltestamentlig religion er en velsignelsesreligion. Ifølge Hans J. Lundager Jensen er gammeltestamentlig religion grundlæggende en velsignelses- og frugtbarhedsreligion med Jahve som den velsigende guddom, der er garant for kosmos og opretholdelsen af livet (ibid., 71). I Gen 28 velsigner Jahve Jakobs afkom, som skal blive et talrigt folk på jorden og overtage Kana’ans land. På samme tid skal alle jordens slægter velsignes gennem fædrene og deres afkom (Gen 28, 14-15). Denne velsignelse til Jakob, den tredje patriark, ses også i Gen 12, hvor Jahve velsigner Abraham og hans slægt (Gen 12, 1-3). Isak, Abrahams søn og Jakobs far, får også denne velsignelse af sit slægtled (Gen 26, 2-5). I disse pagter med de tre patriarker er velsignelsen essentiel i løftet om, at de skal blive et stort folk³ (GBL 1998, 874). Grundlæggende er det vigtigste i velsignelsesreligioner at få mange børn samt velsignelse i form af opretholdelsen af agerbruget (Jensen 2007, 72). Det er Jahve, som giver landet regnen, og Jahve som kan tilbageholde regnen og skabe hungersnød eller andre katastrofer. I Sl 29 fremvises Jahve som en tordengud, der manifesterer sig som torden, og tordner hen over Libanon og Kadesh-ørkenen til

²Konge i Jerusalem fra 639-609 f.v.t. Josijas reform er historisk sat til 622 f.v.t. (Jensen 2007, 129)

³Dobbeltforjættelsen, gentagelse i patriarkfortællingen om Jahves løfte til de tre patriarker om at blive stamfædre til et stort folk, som får Kana’ans land (ibid., 109)

Palæstina, hvor han ødelægger alt på sin vej (Sl 29, 5-8). I Deut 28 holder Moses en tale til israelitterne om, hvilken velsignelse og forbandelse de vil få, hvis de overholder Jahves befalinger, Dekalogen, som Moses modtog fra Jahve på Sinaj bjerget (Jensen 2007, 208). Det essentielle i velsignelsen er menneskets, kvægets og markens afkom. ”Herren vil åbne sit gode forråds-kammer, himlen, for dig og til rette tid give dit land den regn, det behøver, og velsigne al din gerning” (Deut 28, 12). Dette citat viser Jahve som en regn- og frugtbarhedsgud, og som opretholderen af det jordiske liv i form af regn til markerne, der giver afgrøder og mad til israelitterne. Overlevelsen i landet er af største betydning for israelitterne. Det er en dennesidig velsignelse, og fokuset er livet på jorden. Døden er et vilkår for alle mennesker og hører med til deres tilværelse (Jensen 2007, 82). Livet efter døden hører til senere i tidlig jødedom. I GT er der den gode død at dø i høj alderdom med mange efterkommere og i rigdom for derefter at blive begravet med sine forfædre, som Abraham (Gen 25, 8). Den onde død er den for tidlige død uden begravelse. Der er to forestillinger om dette i GT, hvilke er graven, helst familiestedet, og dødsriget Sheol (Jensen 2007, 83).

I dette afsnit har jeg kommenteret pagten, som gentages ved Jakob i Gen 28, Jahves indgriben, den kollektive retfærdighed, hvor Jahve velsigner og straffer kollektivt og ikke individuelt. Afslutningsvis har jeg påvist, at gammeltestamentlig religion udgør en velsignelsesreligion, hvor det essentielle er opretholdelse af det jordiske liv på jorden.

Redegørelse for Første Enoks bog 71 med fokus på kontinuitet og udvikling

I redegørelsen af Første Enoks bog 71 er formålet at se kontinuitet fra israelitisk religion til tidlig jødedom i form af pagten. Ligeledes påvises udviklingen fra velsignelses- til frelsesreligion, udviklingen fra kollektiv til individuel retfærdighed samt Jahves indgriben igennem medierende engle.

1 En 70 er en apokalypse, en åbenbaring hvori visioner udlægges af en tydeengel og ikke af Gud, til udvalgte personer (Cohen 2006, 187). Åbenbaringen viderebringer en viden, der ikke er tilgængelig for alle, men kun for den indviet og udvalgte (GBL 2008, 33). En apokalypse er ofte pseudepigrafisk, dvs. tilegnet en anden person end den rigtige forfatter, som gemmer sig bag en mytisk person, som levede i urtiden, som Enok (Cohen 2006, 189). Endvidere kan en apokalyptiker defineres som en fortolker af den

kommende æon⁴, som er karakteristisk for tidlig jødedom. Enok opstiger til himlen. Her ser han engle, som træder på ildflammer, hvilket viser den ontologiske differens mellem de guddommelige væsner og Enok. Englenes klæder er hvide, og sammen med de to ildfloder er det essensen af den ultimative renhed (1 En 71, 1-2). Enok ser ærkeenglen Mikael, der blev set som Israels forsvarsengel. Mikael fører Enok til alle hemmeligheder, både de barmhjertige og retfærdige. Det specificeres ikke nærmere, hvilke hemmeligheder det er, og derfor kan det ses som en form for esoterisk tale, som kun de få indviede forstår (R/L 1998, 131). Mikael hjælper Enok til den højeste himmel, hvor han ser tusinde af engle, serafim, keruber og ofannimer, Guds hærskere, der bevogter hans trone (1 En 71, 7). Enok ser Gud, som han omtaler "det bedagede hoved", som er hvidt og rent, og hans klædninger er så fantastiske, at Enok ikke kan beskrive dem. Enok falder på knæ for Herren og priser, velsigner og ophøjer ham⁵. "Og han sagde til mig: Han råber fred til dig i den kommende verdens navn, thi derfra udgår fred siden verdens skabelse, og således skal det være for dig i evighed og i evigheds evighed" (1 En 71, 15). Dette citat viser tydeligt, at genren er apokalyptisk, idet der bruges en tydeengel, der fortæller Enok, hvad Gud har sagt til ham. Tydeenglen er en mediator for Gud og udgør bindeleddet mellem kontakten fra Gud til Enok (Cohen 2006, 187-188). I tidlig jødedom bliver afstanden mellem den immanente og transcendent sfære større, og Gud får brug for medierende engle (ibid., 10:78). I gammeltestamentlig religion griber Jahve selv direkte ind som i hans tale til Jakob i Gen 28. Man hører om engle, men de er ikke mediatorer som i tidlig jødedom. I Tobits Bog bruger Gud også en medierende engel, Rafael, som kommer ned på jorden for at helbrede Sara og Tobit pga. deres fromhed til Gud (Tob 3, 16-17). Det foregående citat af tydeenglen viser noget helt essentielt i tidlig jødedom, nemlig forestillingen om en anden verden, en kommende æon. Tydeenglen fortæller Enok, at han skal leve evigt i den kommende æon, hvilket henviser til et nyt begreb i tidlig jødedom, eskatologi, dvs. læren om de sidste ting/tider (GBL 2008, 180).

Gud opretter en pagt med Enok, hvor han siger, at han aldrig vil forlade ham, og at retfærdigheden skal være ved ham til evigheden (1 En 71, 16). Denne pagt slutter Jahve også med Jakob i Gen 28, hvor Jahve siger, at han vil følge Jakob på sin vej. Man kan af dette udlede, at pagten fra Abraham, Isak og Jakob går igen til Enok i form af evig

⁴den kommende tidsalder.

⁵Lig Rudolf Ottos begreb det numinøse, en følelse af både frygt og fascination (R/L 1998, 396).

retfærdighed. Dette viser kontinuitet fra gammeltestamentlig religion til tidlig jødedom. Pagten er stadig gældende i tidlig jødedom, som det bl.a. ses i hovedbønnen Amidah, der er en morgenbøn til hverdag (Lexner 2002, 30-37). I bønnen nævnes udvælgelse gennem patriarkerne og deres gode gerninger, og pagten bliver gentaget.

Guds velsignelse til Enok vidner om en velsignelse af et langt liv i det hinsides. Enok skal leve i evigheden (1 En 71, 17). Den hinsides velsignelse viser, at tidlig jødedom er en frelsesreligion, hvor det centrale er at blive frelst og få et langt liv i himlen (Cohen 2006, 85-88). Et andet eksempel på frelsesreligion er 1 En 22, hvor englen Rafael viser Enok fire rum, der er tiltænkt som opbevaringssted for de afdødes sjæle indtil dommedag, som er prædestinerede, altså forudbestemt af Gud (GBL 2008, 220). Denne tekst viser et andet vigtigt element i tidlig jødedom: individuel retfærdighed. I tidlig jødedom straffede og belønnede Gud kun de der fortjente det, og hvis man ikke opnåede det i denne tidsalder, ville retfærdigheden ske i den næste (Cohen 2006, 10:84). I 1 En 71 ser man den individuelle retfærdighed og velsignelse. Det er Enok alene, der får velsignelse og et lang liv i himlen, og det er en individuel belønning pga. Enoks egen retfærdighed og fromhed. Man hører at andre retfærdige kan tage del i evigheden ved Enok, men det er på baggrund af deres egne gerninger og ikke Enoks.

I 2 Makk 7 ser man eksempler på både frelsesreligion og individuel retfærdighed. En mor og hendes syv sønner er fanget af Antiokus Epifanes og forsøges tvunget til at spise svinekød og dermed overtræde Toraen. De begår alle martyrium⁶. "...Usling, du skiller os fra livet her, men verdens konge vil lade os, der er døde for hans loves skyld, opstå til evigt liv!" (2 Makk 7, 9). Sønnen i dette citat viser troen på et evigt liv i det hinsides, og tanken om frelse forårsager, at han ikke frygter døden. Ligeledes pointerer den sjette søn, at Epifanes ikke skal tro, at han kan undgå straf, da Guds straf og belønning er individuel. Opsummerende vidner teksten om troen på en frelsesreligion, da alle syv sønner og moderen begår martyrium, fordi de ved, at de vil genopstå til et hinsides liv (Cohen 2006, 88).

I dette afsnit har jeg påvist kontinuitet i forhold til pagten indgået med patriarkerne, som er gældende i tidlig jødedom. Ligeledes har jeg vist udviklingen til frelsesreligion og individuel retfærdighed, samt Jahves indgriben ved hjælp af medierende engle.

⁶Var påbudt jøderne i tre tilfælde: afgudsdyrkelse, hor/incest og mord

Konklusion

Overgangen fra gammeltestamentlig religion til tidlig jødedom skal ikke ses som et skift fra den ene dag til den anden, men som en overgangstid. Pagten indgået med Abraham, Isak og Jakob er stadig gældende i tidlig jødedom, hvilket hovedbønnen Amidah, der er en morgenbøn til hverdag, er et eksempel på. Her refereres til patriarkudvælgelse, som ses i Gen 28, pagten imellem Jahve og Jakob, hvor Jakob skal blive stamfar til et stort folk (Gen 28, 14-15). I gammeltestamentlig religion griber Jahve direkte ind i tilværelsen som i Gen 28 og Ex 19, hvor Jahve kommer ned på jorden. I tidlig jødedom er Gud transcendent, og der er derfor brug for mediatorer som tydeenglen i 1 En 71, hvorigennem Guds budskab videregives.

Udviklingen af religionen går fra at være en velsignelsesreligion til en frelsesreligion. I Gen 28 velsignes Jakob gennem hans slægtled, hvorved israelitterne skal blive et stort folk. Ligeledes velsigner Jahve israelitterne gennem opretholdelsen af agerbruget (Jensen 2007, 72), som sikrer eksistensens overlevelse. Det er det essentielle i velsignelsesreligion, nemlig livet her og nu på jorden, en dennesidig velsignelse. Enoks opstigning til himlen, hvor han får viden fra Gud via en tydeengel om den kommende æon, hvor han skal lede et retfærdighedsrige, er et tydeligt billede på frelsesreligion i tidlig jødedom. Ydermere kommer frelsesreligionen til udtryk i 2 Makk 7, hvor der bliver begået martyrium på baggrund af troen på sjælens og åndens opstandelse, i en hinsides verden.

Det sidste udviklingspunkt i opgaven er overgangen fra en kollektiv til en individuel retfærdighed. I gammeltestamentlig religion straffer og velsigner Jahve israelitterne kollektivt. Dette ses ved Jakobs velsignelse gennem de næste slægter, hvor det i tidlig jødedom er individet, der straffes og velsignes, hvilket ses ved Enok, da det er ham som individ, der belønnes for sin fromhed.

Litteraturliste

Bibelen

2010 *Bibelen*, Det Danske bibelselskab, København

Cohen, Shaye J. D.

2006 *From the Maccabees to the Mishnah*, Westminster John Knox Press,
Louisville, Kentucky

Hammershaimb, V. U.

1953-1976 *De gammeltestamentlige pseudepigrapher 1 Enok 22;71*, Gad, København

Jensen, Hans J. Lundager

2007 *Gammeltestamentlig religion - en indføring*, ANIS, Frederiksberg

Lexner, Bent

2002 *Siddur - den jødiske bønnebog*, Det mosaiske trossamfund, København

Forkortelsesliste

GBL Geert Hallböck & Hans J. Lundager Jensen, eds., *Gads bibelleksikon*, Gads
Forlag, København 2008

R/L Finn Stefánsson & Asger Sørensen, eds., *Gyldendals religionsleksikon:
religion/livsanskuelse*, Nordisk Forlag, København 1998